

TÖRNEVALLA KYRKOÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Törnevalla församling

Linköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

2005

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

TÖRNEVALLA KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Törnevalla församling

Linköpings kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund och syfte	3
Inventeringens upplägg och rapport	3
Kulturminneslagen och begravningslagen	3
Översiktskarta	5
Törnevalla kyrkogård	6
Kyrkogårdens omgivning	6
Utdrag ur häradskartan	6
Törnevalla kyrka	7
Kyrkogårdens historik	9
Beskrivning av kyrkogården	13
Översiktlig beskrivning av växtlighet mm-Karta	15
Beskrivning av enskilda kvarter	19
Gamla kyrkogården	19
Kvarter A	19
Kvarter B	21
Kvarter C	23
Kvarter D eller Nya kyrkogården	25
Källor och litteratur	27
Bilagor	28
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	28
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse, karta	29
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse, lista	31
Fotografier	34

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården.
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner.
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare

säger lagen: ”Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

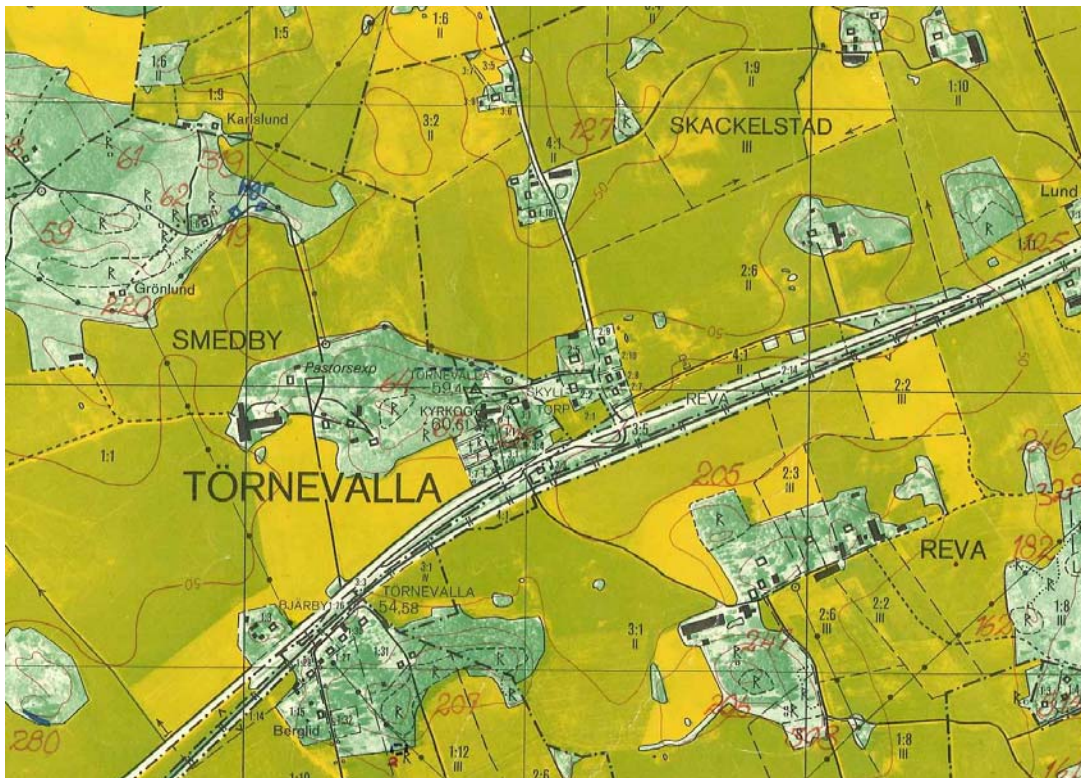
Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Olle Hörfors, Östergötlands läns museum 2005. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Utsnitt ur ekonomiska kartans blad 086 60 Törnevalla med kyrkogården i mitten.

Törnevalla ligger utefter de stora trafikstråken. Direkt söder om kyrkogården ligger gamla Riksettan, sedermera E4:an och strax intill denna stambanan mellan Stockholm och Malmö. Den nuvarande E4:an går några kilometer norrut.

Törnevalla socken är en utpräglad jordbruksbygd där lerjorden bryr av ett relativt stort antal uppstickande berg/moränkullar och åsar. Bygdens centrum ligger idag förskjutet några kilometer mot SV där stationssamhället Linghem växt fram.

Törnevallas bebyggelse är tidig. Socken är en av de fornminnesrikaste i landet. Runt kyrkan ligger omfattande fornminneskomplex från äldre järnålder (ca 500f. Kr--500 e. Kr) innehållande boplatser, gravfält och hägnadssystem, både vid Bjarby, Reva, Oppreva, Smedby och Skäggestad (RAÄ 39, 59, 61, 182, 220, 246, 329 m.fl.).

Samtliga byar har stora gravfält från yngre järnålder, vilket tillsammans med ortnamnen visar att den nuvarande bebyggelsestrukturen var etablerad redan då (RAÄ 59, 127, 205, 206, 207 m.fl.). Ett gravfält ligger i direkt anslutning till kyrkogårdens västra mur, RAÄ 64. Gravfältet indikerar att det kan ha funnits en större hednisk begravningsplats på samma ställe där kyrkogården ligger idag.

TÖRNEVALLA KYRKOGRÅRD

Kyrkogårdens omgivning

Kyrkogården är belägen i socknen med samma namn ca 2 mil nordväst om Linköping.

Törnevalla på häradskartan från 1870-talet. Den gamla kyrkogården har samma utsträckning som idag. Till kyrkomiljön ansluter ett skolhus och ett fattighus söder om kyrkan. Kyrkoherdebostället är beläget strax utanför kartans västra utkant.

Väster om kyrkogården finns längs med samma åshöjd en betesmark innehållande ett mindre gravfält från järnåldern och bortom detta kyrkoherdebostället och öppen jordbruksmark. Norr om kyrkogården finns en avfallshanteringsanläggning närmast kyrkogården och därefter öppen jordbruksmark. I nordöst ligger den gamla byskolan och tillsammans med denna en del äldre bybebyggelse som också ansluter på östra sidan. Söder om kyrkogården finns en parkering och i anslutning till denna gamla E4:an/Riksettan och stambanan mellan Stockholm och Malmö. På andra sidan dalbotten syns byarna Refva och Bjärby samt öppen jordbruksmark och hagar innehållande järnåldersgravfält.

Törnevalla kyrka

Törnevalla kyrka

Törnevalla är en medeltida socken och den äldsta kända kyrkan uppfördes av sten under 1100-talet eller 1200-talets första hälft. Av den medeltida kyrkan kvarstår endast tornet och delar av det medeltida långhusets västra mur. Ett helt nytt långhus uppfördes 1813-1817 i anslutning till det kvarstående medeltida tornet efter ritningar av arkitekt Samuel Enander. Kyrkan uppfördes med ett rektangulärt långhus med något smalare absidformat kor i öster med underliggande sakristia. Tornspirans nuvarande utformning samt gjutjärnsfönstren tillkom vid en ombyggnad på 1860-talet. Kyrkan har ett nyklassicistiskt formspråk med vita putsade fasader med symmetriskt placerade rundbågiga fönsteröppningar. Huvudingången är via tornet i väster, men en ingång finns även centralt på södra sidan. En ingång finns även på sakristians norra sida. Långhuset är täckt med ett flackt sadeltak som är belagt med rött tegel och koret har ett flackt hjälmtak som är klätt med skivtäckt galvaniserad plåt. Interiören är, trots omfattande förändringar under 1900-talet, präglad av byggnadstidens ideal med ett ljust och luftigt kyrkorum.

Törnevalla kyrka består av ett rektangulärt långhus med något smalare rundat korparti med underliggande sakristia samt torn i väster. Kyrkan är uppförd av gråsten, tegel och kalksten. De vita fasaderna är spritputsade med slätputsade omfattningar och lister. Sockeln är oputsad och består av gråsten och kalksten. Tornet samt en del av västgaveln har en äldre kalkstenssockel. I sockeln för övrigt ingår även äldre kalkstenar. Sockeln är upptill täckt med en blyplåt. Långhuset täcks av ett sadeltak belagt med rött tegel och koret av ett hjälmtak med svartmålad galvaniserad plåt. Tornets tak och spira är klädda med kopparplåt. Tornets murliv avslutas upptill med en konsollist. Lanterninen är kvadratisk med fyra rundbågiga öppningar. Tornluckorna är rundbågiga och svartmålade. Kyrkans fönsteröppningar är rundbågiga med grönmålade gjutjärnsbågar med färgat glas i den övre delen. Solbänkar av grönmålad galvaniserad plåt. Huvudingången är via tornet i väster. Portalen är enkel med en grönmålad dubbeldörr med räfflad nederdel. Över porten finns en kalkstensplatta med inskriptionen: "Under Carl XIII:s Regering Nybygdes CARL JOHANS Kyrka år 1817." En ingång finns även centralt placerad på den södra fasaden. Sydportalen har en arkitektonisk omramning med pilastrar och överliggande lunettfönster och en dubbeldörr av samma typ som i västingången.

Kyrkogårdens historik

Uppgifter om kyrkogårdens historik har i huvudsak hämtats från Östergötlands läns museums topografiska arkiv och bibliotek. Uppgifter om äldre lantmäterikartor är hämtade från Lantmäteriets webbsida.

Törnevalla kyrkogård är anlagd på vad som sannolikt redan tidigare var en begravningsplats. Direkt väster om kyrkan ligger de vikingatida gravfälten RAÄ 63 och 64 vilka sannolikt är rester efter denna förkristna begravningsplats. Det är okänt när den första kyrkan bygges och när de första kristna gravarna började anläggas på den tidigare hedniska begravningsplatsen. Gravfältet bör ha legat intill en större gård till vilken den första kyrkan bör ha varit gårdskyrka.

Platsens betydelse under sen vikingatid och den allra första kristna tiden markeras inte minst genom de fyra runstenar som hittats i anslutning till kyrkan. En runsten står kvar vid kyrkan, en är flyttad till gravfältet väster om kyrkan, en är flyttad till ett gravfält vid Reva och en är försvunnen. Två av runstenarna (vid kyrkans södra tornvägg och den försvunna) är särskilt intressanta då dessa pekar på förekomsten av ett gille. Gillensväsendet spelade en viktig roll i Mellaneuropa och Norden under vikinga- och medeltid. Gillena var kristna sammanslutningar där medlemmarna förbands hjälpa varandra i nöd och svårigheter. De äldsta gillena i Sverige var ofta sammanslutningar av köpmän. Förutom i Törnevalla är stenar som nämner gillen endast kända från Sigtuna och Bjälbo utanför Skänninge.

Kanske för att markera gilletns intressen har bilden på den bevarade runstenen utformats på ett starkt symboliskt sätt. Det kristna korset kommer seglande på ett handelsskepp där det utgör mast och segel. Bilden är unik och saknar motsvarighet på andra runstenar. Det har föreslagits att bilden är Törnevallagilletns sigill. De första runorna är skadade. Inskriften lyder: "... a Alvir reste stenen efter Dräng, Öjgeirs (?) son sin gillesbroder. "... a Alvir reste stenen efter Dräng, Öjgeirs (?) son sin gillesbroder" Stenen är ristad omkring 1030.

Den förlorade stenen hade rests till minne av en man vid namn Fartegn, vilket kan översättas med duktig färdeman, resande eller köpman.

I samband med diskussionen om att riva den västra kyrkogårdsmuren gjordes en analys av denna och det upptäcktes att ett fragment av ytterligare en runsten satt insatt i den. Textfragmentet lyder N thani....., (ste)n denna.....

Av medeltidens gravar finns ingenting bevarat och inte heller från reformationen. Däremot finns gravvårdar bevarade från stormaktstiden. Dessa har inventerats och ritats av av Sune Ljungstedt och finns som bilaga i rapporten.

Två av 1600-talets Törnevallaprostar har efterlämnat praktfulla gravstenar av kalksten som nu är placerade under orgelläktaren. Den ena över Johannes Petri Hovillander, död 1661 och den andra över Johannes Johannis Arendt, död 1690. En fragmentarisk häll daterad 1669 utgör tröskel i vapenhuset.

Två gravhåller från 1700-talet finns också bevarade i kyrkan. En över Nils Anderson i Linghem, död 1724 och en över rusthållaren i Gällstad Anders Carlson, död 1758.

Utsnitt ur en geometrisk karta över Prästgårdens ägor från 1699 som visar den medeltida kyrkan och kyrkogårdens klockstapel väster om tornet. Kyrkogårdens form och gränser är inte utritad men intill kyrkogården är Klockaregården, tingsstugan och fattighuset angivna. Tingsstugan låg där nu skolhusen finns och fattigstugan där järnvägen löper.

Den äldsta bevarade gravvården på kyrkogården tillhör de borttagna som står lutade mot västmuren. Den är rest över nämndemannen Jöns Nilson i Skarvestad redan 1750. En idag svårläst, kalkstenshäll har tolkats av Sune Ljungstedt. Den är rest år 1787 över en man vid namn Johan Wittkopf som har den ovanliga titeln guldarbetaren.(undanställd vård nr 3). Ytterligare en vård helt oläslig men förefaller vara från århundradeskiftet 17/1800 (undanställd vård nr 7).

1800-talets gravskick finns representerat framför allt i den norra delen av kvarter A där sex gravvårdar från tiden 1856-96 står kvar på ursprunglig plats. I kvarter B finns två sena 1800-talsvårdar kvar och i kvarter C ytterligare en. Bland de undanställda vårdarna vid västmuren finns en vård från 1840 och fem stycken från sent 1800-tal.

Flygbild visande Törnevalla kyrkogård 1950. På bilden syns en stor del av framför allt kvarter A och C. Antalet grusgravar var betydligt högre än idag. Mitt i kvarter C finns en gräsmatta, sannolikt det område där den allmänna linjen fanns. Idag är detta område belagt med nya gravar från 1950 och framåt, medan ett stort antal linjegravstenar står lutade mot västmuren. Nya kyrkogården är inte tillkommen, utan området odlas som åker. På gravkapellets plats står en mindre lada. Bild ur Östergötlands läns museums bildarkiv.

Arbetet med nya kyrkogården påbörjat. Ladan är riven men gravkapellet är inte uppfört. Flygbild från 1961. Östergötlands läns museums bildarkiv.

Planeringen för anläggandet av en ny kyrkogård påbörjades redan 1958. Vid anläggandet av den nya kyrkogården avsågs ursprungligen att västra kyrkogårdsmuren skulle rivas. Detta blev dock inte fallet och den nya kyrkogården invigdes efter flera turer samtidigt som den nyrenoverade kyrkan den 22/6 1970. I samband med anläggandet av den nya kyrkogården byggdes också det nuvarande gravkapellet som finns med på en bild från 1965, se nedan.

Flygbild över Törnevalla 1965. Arbetet med nya kyrkogården har kommit lite längre men är långt ifrån klart. Det nyuppförda gravkapellet finns med i bild. Flygbild från Östergötlands länsmuseum bildarkiv.

Minneslunden som kom att anläggas i norra delen av den nya kyrkogården invigdes den 24/8 1984.

BESKRIVNING AV KYRKOGÅRDEN

Relativt stor landskyrkogård belägen intill de stora färdvägarna mellan Linköping och Norrköping.

Allmän karaktär

Kyrkogården delas i tre delar med distinkt olika karaktär. Den gamla kyrkogårdens kvarter A och C vetter mot söder och sluttar ganska kraftigt åt detta håll. Kyrkogården exponerar ut mot vägen och järnvägen. Karaktären skapas av mittgången som flankeras av en tujahäck och tujaallé samt av de linjer med grusgravar omgivna av häckar som finns i båda kvarteren. Detta inramas av trädkrans och kyrkogårdsmur.

Kvarter B ligger på kyrkogårdens norra sida och består av en öppen gräsmatta med gles beläggning av vårdar. Några äldre dock i nordvästra hörnet. Mur och trädkrans är viktiga inslag i karaktären.

Kvarter D eller nya kyrkogården karaktäriseras av raka östvästliga rygghäckssystem samt av ett relativt nyanlagt trädkranssystem. Södra halvan är inte ianspråksstagen. Den nordligaste delen är avsatt som minneslund.

Omgärdning

Gamla kyrkogården

I väster är kyrkmuren en fullmur i skalmursteknik och består av 0,2-1,2 m stora stenar. Höjden är 0,2-1,2 m. I norr växer ett större syrenbuskage intill muren. Trädkransen består av 8 äldre träd 1 alm, 3 lönnar och 2 lindar. Dessutom finns 2 yngre lindar.

I norr finns en terrassmur av lätt tuktad 0,2-1,1 m stor gråsten utan bruk. Höjden varierar beroende på nivåskillnaden till omgivningen mellan 1,1 och 3 m. I trädkransen finns 3 lönnar och 1 björk förutom 1 nyplanterad lind.

I öster och söder finns en terrasserad kyrkogårdsmur av 0,2-1,0 m stor gråsten som är lätt tuktad. Muren är 1,5-3 m hög beroende på relativt stor nivåskillnad, framför allt i öster. På vardera sidan står en trädkrans av 4 unga lindar.

Ingångar

I väster finns en enklare öppning i muren mellan gamla och nya kyrkogården.

I nordväst finns två ingångar. Över västmuren löper en trappa av fem steg av gråsten. Denna omges av ett enklare stängsel av lättmetall och en enkel grind av samma material. I nordmurens västligaste del finns en öppning ut mot avfallshanteringsanläggningen och en mindre parkering. Öppningen är försedd med en enkelgrind i smidesjärn med enklare spjäldekor.

Mot öster finns en murad ramp ned mot skolan vilken avslutas i en öppning i östmuren. Denna är försedd med en pargrind i smidesjärn mellan runda grindstolpar i samma material. Grinden har enkla spjälornament i 3 nivåer.

I sydmuren finns två ingångar alldeles bredvid varandra. Huvudingången leder rakt mot sydportalen och har en dubbelgrind i smidesjärn mellan två firsidiga granitstolpar. Grinden har ornament av spjälor och vågband i tre nivåer. Strax väster om grinden finns en ingång vid en i muren inbyggd trappa om sex steg i granit. Ett enklare räcke av rundjärn finns på östra sidan.

Huvudingången till nya kyrkogården ligger mellan västmuren och gravkapellet. Här står en dubbelgrind i smidesjärn mellan smala firsidiga granitstolpar. Den är ornerad med spjal- och kryssornament i två nivåer.

Vegetation

Gamla kyrkogården.

Förutom i omgärdningen finns på södra delen av kyrkogården fem rader av grusgravar omgivna av låga ligusterhäckar. I kvarter C finns två nordsydligt löpande rygghäckar av 1,1 m hög tuja. Motsvarande häck finns längst i väster i kvarter A.

Som mittarrangemang finns 1,1 m höga tujahäckar på ömse sidor av mittgången. I dessa ingår en allé av 8+8 3 m höga tujor.

Gångsystem

Alla gångar är av naturgrus.

Hela kvarter A omges av en grusgång. Inne i kvarteret finns tre nordsydligt löpande grusgångar som är sammankopplade av en kortare östvästlig gång.

I kvarter B finns en grusgång av naturgrus runt kyrkan och ut till respektive grindar. Från kyrkans västingång och ut till parkeringen vid nordöstra grinden har en gång av trädgårdsplattor lagts.

Hela kvarter C utom den västligaste gravraden omges av grusgångar. Inne i kvarteret löper två nordsydliga grusgångar som avgränsar gravraderna från varandra.

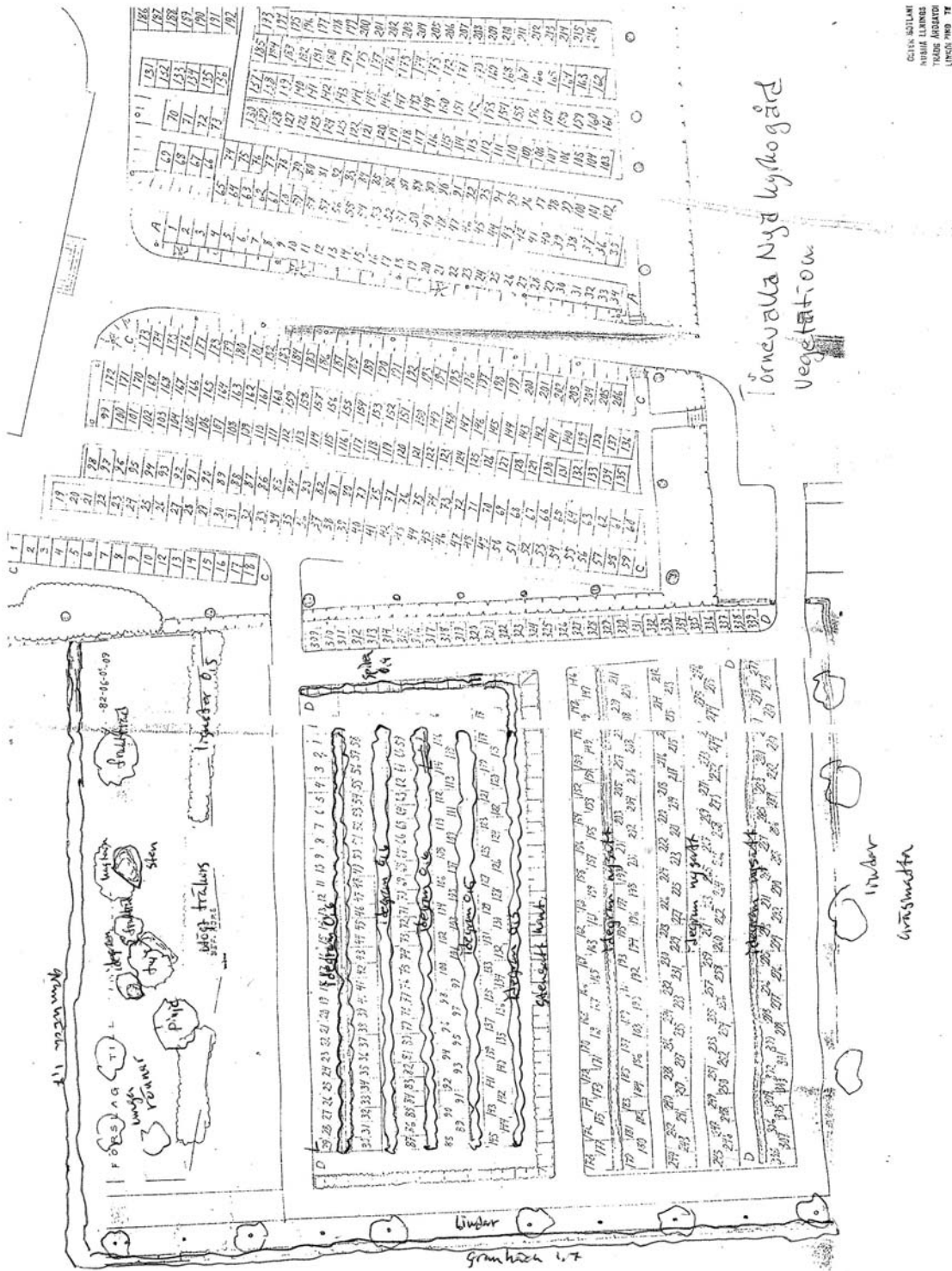
På nya kyrkogården löper gångarna från grinden och öppningen i östra muren och runt hela gravkvarteret, lämnande minneslunden utanför. Dessutom delas kvarteret av en östvästlig gång.

Gravårdstyper

Norra delen av kvarter A domineras av den stora graven över M Emanuelsson från 1856. I östra utkanten finns ytterligare några kalkstensvårdar från 1800-talet. Bland annat en med inskrift helt på latin och familjen Bergengrens på Ekenäs gravvård från 1870. Inom hela kvarteret finns ett stort antal grus- och stenramsgravar. De grusade stenramsgravarna uppgår till 15 st, de grusgravar som omges av häck uppgår till 35 stycken medan 2 grusgravar saknar avgränsning. Till detta kommer 2 stenramsgravar med gräsyta. Två stenramsgravar är försedda med järnkedjor. De flesta av dessa har vårdar från 1950-talet som saknar titlar och detaljerade uppgifter. Till de ovanligare typerna av gravvårdar hör ett träkors med en Kristusbild av metall, ett enkelt träkors och en skulpterad vård föreställande en ängel med svärd.

I kvarter B finns del äldre höga smala vårdar och grusgravar finns i väster medan det i öster finns en gles spridning av vårdar från främst 1950-talet. Mitt i kvarteret finns ett mindre område avsatt för små barn. Grusgravarna uppgår till 5 stycken varav 2 fortfarande är grusade. En av stenramarna är en stor kalkstensram.

I kvarter C finns två gravrader som enbart innehåller grusgravar, en stor majoritet av dessa inom låga ligusterhäckar, 28 stycken. Bland dessa finns också 2 stenramsgravar.

Vegetation.
Nya kyrkogården, Törnevalla kyrkogård.

Enstaka äldre vårdar är bevarade men vårdar från 1960-1980 dominerar totalt. Ovanligare former finns i form av två avbrutna livsträd försedda med varsin uppslagen bok. En grav har en uppvänd sköld och en ett enkelt kors.

På nya kyrkogården finns med två undantag enbart moderna låga breda vårdar. Undantagen utgörs av ett kors av vardera järn och brons.

Minneslund

Minneslundan är belägen i den norra tredjedelen av nya kyrkogården.

Minneslundan.

Centralt i anläggningen är ett större stenblock med texten ”Minneslund”. Intill detta står en bänk och framför hela anläggningen ett högt träkors. Själva lunden består av en mycket varierande vegetation. Bakom stenblocken finns en hagtornsbuske, väster om denna på en sned rad först ett ungt fruktträd. Därefter en tujabuske, en låg idegran och en pinjetall. I nordvästra hörnet är tre unga rönnor planterade. I nordöst står ytterligare ett fruktträd och i sydväst avgränsas anläggningen av en 0,5 m hög ligusterhäck.

Byggnader

Gravkapell uppfört 1961-64. Beläget intill parkeringen söder om gamla kyrkogården och intill grinden till nya kyrkogården. Byggnaden är gråvitputsad med ett svart tak av falsad plåt och en dubbelport mot öster av mörkbetsat trä. Utanför porten finns en mindre broläggning av kalksten som ligger under skydd av taket som är utdraget någon m. 4 pelare löper från taket ned till bron.

Övrigt

-

Gravkapellet.

Kulturhistorisk bedömning

Kyrkogården delas i tre delar med distinkt olika karaktär. Den gamla kyrkogårdens kvarter A och C vetter mot söder och sluttar ganska kraftigt åt detta håll. Kyrkogården exponerar ut mot vägen och järnvägen. Karaktären skapas av mittgången som flankeras av en tujahäck och tujaallé samt av de linjer med grusgravar omgivna av häckar som finns i båda kvarteren. Detta inramas av trädkrans och kyrkogårdsmur. Trädkransen påminner om det parkideal som sedan 1800-talet präglat landskyrkogårdarna och är av högt kulturhistoriskt värde liksom de övriga karaktärskapande dragen.

Kvarter B ligger på kyrkogårdens norra sida och består av en öppen gräsmatta med gles beläggning av vårdar. Några äldre dock i nordvästra hörnet. Mur och trädkrans är viktiga inslag i karaktären.

Kvarter D eller nya kyrkogården karaktäriseras av raka östvästliga rygghäckssystem samt av ett relativt nyanlagt trädkranssystem. Södra halvan är inte ianspråktagen. Den nordligaste delen är avsatt som minneslund.

Kyrkogårdens anslutning till ett vikingatida gravfält och fynden av inte mindre än fem olika runstenar, varav två visar att här funnits ett vikingatida handelsgille visar platsens stora betydelse under vikingatiden och den direkt kontinuiteten mellan en äldre hednisk begravningsplats och den efterföljande nuvarande kristna motsvarigheten.

Kyrkogården äger ett stort antal bevarade vårdar från 17 och 1800-tal vilka är av stort kulturhistoriskt värde.

BESKRIVNING AV ENSKILDA KVARTER

Kvarter A

Större delen av Törnevalla kyrkogård är belägen i sluttning mot söder från kyrkan sett. Kvarter A utgör den östra halvan av denna sluttning och omfattar gravplatserna A1-A292

Del av kvarter A sett från norr.

Allmän karaktär

Hela kvarteret sluttar mot söder från den högt belägna kyrkan. Det avdelas från kvarter C i väster genom den av tujahäck och tujaallé kantade huvudingången fram till kyrkans sydportal. I kvarterets norra del finns ett flertal ålderdomliga grusade gravar. I kvarterets mitt ligger tre rader med enbart grusade gravar avgränsade av låga ligusterhäckar. Kvarteret omges också av en trädkrans som håller på att förnyas.

Omgärdning

I väster avgränsas kvarteret av en tujahäck som är 1,1 m hög i vilken ingår åtta 3 m höga tujor som bildar allé med motsvarande träd i kvarter C:s östra omgärdning. I norr utgör kyrkan kvarterets begränsning.

I öster och söder finns en terrasserad kyrkogårdsmur av 0,2-1,0 m stor gråsten som är lätt tuktad. Muren är 1,5-3 m hög beroende på relativt stor nivåskillnad, framförallt i öster. På vardera sidan står en trädkrans av fyra unga lindar.

Ingångar

Kvarteret ansluter till den nordöstra ingången och huvudingången i sydväst.

Vegetation

Förutom i omgärdningen finns tre gravrader där de enskilda grusgravarna avskiljs av låga ca 0,4 m höga ligusterhäckar.

Gångsystem

Alla gångar är av naturgrus.

Hela kvarteret omges av en grusgång. Inne i kvarteret finns tre nordsydligt löpande grusgångar som är sammankopplade av en kortare östvästlig gång.

Gravårdstyper

Kvarteret innehåller gravar från 1856-2004. Norra delen av kvarteret domineras av den stora graven över M Emanuelsson från 1856. I östra utkanten finns ytterligare några kalkstensvårdar från 1800-talet. Bland annat en med inskrift helt på latin och familjen Bergengrens på Ekenäs gravvård från 1870.

Inom hela kvarteret finns ett stort antal grus och stenramsgravar. De grusade stenramsgravarna uppgår till 15 st, de grusgravar som omges av häck uppgår till 35 stycken medan 2 grusgravar saknar avgränsning. Till detta kommer 2 stenramsgravar med gräsyta. Två stenramsgravar är försedda med järnkedjor. De flesta av dessa har vårdar från 1950-talet som saknar titlar och detaljerade uppgifter.

Till de ovanligare typerna av gravvårdar hör ett träkors med en Kristusbild av metall, ett enkelt träkors och en skulpterad vård föreställande en ängel med svärd.

Titlarna är relativt varierande. Jordbrukets folk representeras av 1 rusthållare och 6 hemmansägare/lantbrukare. 2 nämndemän finns också. Järnvägen har också fått ett visst genomslag och 2 vårdar bär titeln stationsmästare och 1 banvakt. 2 vårdar bär militära titlar, furir respektive sergeant. Övriga titlar är varierade och förekommer 1 gång vardera, professor, byråassistent, grundläggare, handlare och bruksdisponent.

Byggnader

-

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

På kyrkogården har man tagit till vara det faktum att söderslutningen exponerar ut mot vägen. Detta genom att man anlagt en häck/allé av tuja i mitten samt i rader av grusgravar skilda åt av häckar. Kvarteret utgör den östra halvan av denna anläggning.

Närmast kyrkan finns ett antal äldre vårdar varav en större grusgrav omgiven av järnkedjor dominerar denna del av anläggningen.

Kvarter B

Kvarter B utgörs av området väster och norr om kyrkan och består av gravplatserna B1-B186.

Den östra glest belagda delen av kvarter B.

Allmän karaktär

Kvarteret består av en öppen gräsmatta norr och väster om kyrkan och sluttar ned mot öster. I västra delen av kvarteret finns en del äldre stenramsgravar kvar medan den östra delen är glest belagd och huvudsakligen innehåller vårdar från 1950-talet.

Omgärdning

I väster, norr och öster finns en terrassmur av lätt tuktad 0,2-1,1 m stor gråsten utan bruk. Höjden varierar beroende på nivåskillnaden till omgivningen mellan 1,1 och 3 m. I söder utgörs gränsen av kyrkan.

Trädkransen innehåller 2 äldre lönnar och 2 unga lindar i väster, 3 äldre och 1 yngre lind och 1 björk i norr och 1 ung lind i öster.

Ingångar

Grind och trappa över muren i nordvästra hörnet. Ingång i nordöstra hörnet.

Vegetation

Ingen vegetation utom i omgärdningen och gräsmattan.

Gångsystem

Grusgång av naturgrus runt kyrkan och ut till respektive grindar. Från kyrkans västingång och ut till parkeringen vid nordöstra grinden har en gång av trädgårdsplattor lagts.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är från 1862-1984. En del äldre höga smala vårdar och grusgravar finns i väster medan det i öster finns en gles spridning av vårdar från främst 1950-talet. Mitt i kvarteret finns en mindre område avsatt för små barn.

Grusgravarna uppgår till 5 stycken varav 2 fortfarande är grusade. En av stenramarna är en stor kalkstensram.

Relativt få vårdar med titlar förekommer. Hemmansägare/lantbrukare dominerar med 6 st tillsammans med lantliga förtroendemän som nämndeman (3 st) och kyrkovärd (2 st). Övriga kommer från diverse verksamhetsområden och förekommer 1 gång vardera, prosten, folkskollärarinnan, smidesmästaren, yrkesinspektören, byggmästaren och landsfiskalen.

Byggnader

-

Övrigt

Kulturhistorisk bedömning

Karaktären sätts till stor del av mur och trädkrans. I övrigt är kvarteret starkt förändrat under 1950-talet och framåt och en stor del av vårdarna saknas. De kulturhistoriska värdena ligger huvudsakligen i ett fåtal vårdar längst i väster.

Kvarter C

Större delen av Törnevalla kyrkogård är belägen i sluttning mot söder från kyrkan sett. Kvarter C utgör den västra halvan av denna sluttning och omfattar gravplatserna C1-C339.

Kvarter C från norr. Kvarteret är indelat i nordsydliga gravrader avskilda av rygghäckar.

Allmän karaktär

Hela kvarteret sluttar mot söder från den högt belägna kyrkan. Det avdelas från kvarter C i väster genom en av tujahäck och tujaallé kantade huvudgången fram till kyrkans sydportal. Längst i väster finns två linjer med enbart grusade gravar åtskilda av låga ligusterhäckar. I övrigt raka nordsydliga rader av gravar mellan rygghäckar. Längs med västmuren står ett stort antal äldre borttagna vårdar.

Omgårdning

I väster är kyrkmuren en fullmur i skalmursteknik och består av 0,2-1,2 m stora stenar. Höjden är 0,2-1,2 m. I norr växer ett större syrenbuskage intill muren. Trädkransen består av 3 äldre träd av alm, lönn och lind. I norr utgör kyrkan begränsning. I öster begränsas kvarteret av den ovan beskrivna tujahäck/allén.

Ingångar

I sydöst ansluter kvarteret till huvudingången. Strax väster om denna finns en trappa genom muren som leder upp längs en av grusgångarna. Mitt på västra muren finns en öppning som leder ut på nya kyrkogården.

Vegetation

Förutom i omgärningen finns flera häcksystem. De två västligaste gravraderna består av grusgravar inramade av låga ligusterhäckar. Därefter följer två häckar som bildar rygghäck åt de följande fyra gravraderna. I båda fallen en ca 1,1 m hög tuja.

Gångsystem

Hela kvarteret utom den västligaste gravraden omges av grusgångar. Inne i kvarteret löper två nordsydliga grusgångar som avgränsar gravraderna från varandra.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är från 1869-1982. Två gravrader innehåller enbart grusgravar och en stor majoritet av dessa inom låga ligusterhäckar, 28 stycken. Bland dessa finns också 2 stenramsgravar. Enstaka äldre vårdar är bevarade men vårdar från 1960-1980 dominerar totalt.

Ovanligare former finns i form av två avbrutna livsträd försedda med varsin uppslagen bok. En grav har en uppvänd sköld och en ett enkelt kors.

Eftersom 1960-talet dominerar kvarteret har få gravvårdar titlar. De som förekommer är lantbrukare/hemmansägare 8 gånger och kyrkovärd 2 gånger. Övriga titlar förekommer en gång vardera och är godsägare, fjärdingsman, häradsdomare, prost och köpman.

Byggnader

-

Övrigt

-

Kulturhistorisk bedömning

På kyrkogården har man tagit till vara det faktum att söderslutningen exponerar ut mot vägen. Detta genom att man anlagt en häck/allé av tuja i mitten samt i rader av grusgravar skilda åt av häckar. Kvarteret utgör den västra halvan av denna anläggning.

En viktig del av miljön utgörs också av kyrkmur, trädkrans och grusgångar.

De flesta gravvårdar är utbytta under 1950-talet och framåt och bara enstaka äldre finns kvar.

Kvarter D eller Nya kyrkogården

Kvarter D är den nya kyrkogården, anlagd väster om den gamla och söder om järnåldersgravfältet. Kvarteret började planeras i slutet av 1950-talet men invigdes först 1970. Det består av gravplatserna D1-D339. Endast den norra halvan med platserna D1-D144 är dock tagen i bruk.

Kvarter D

Allmän karaktär

Stor öppen gräsmatta i sydsluttning väster om gamla kyrkogården. Ytan är reglerad av raka idegranshäckar i östvästlig riktning. Trädkrans, stängsel och häckar avgränsar ytan utåt. I norra delen ett parklandskap där minneslunden är placerad.

Omgårdning

I väster och norr finns en granhäck som är 1,7 m hög och i väster en trädkrans med 6 relativt unga lindar. I öster utgörs begränsningen av den gamla kyrkogårdens västmur. I söder är kvarteret öppet ut mot vägen och begränsningen utgörs av 4 lindar i trädkransen.

Ingångar

I öster finns en öppning i muren in mot gamla kyrkogården.

I sydöst finns en grind mot parkeringen placerad mellan den gamla kyrkogårdens sydvästhörn och gravkapellet.

Grinden är en pargrind i smidesjärn med enkla spjal- och kryssornament i två nivåer.

Grinden står mellan smala firsidiga grindstolpar.

Vegetation

Förutom i omgärningen finns rygghäckssystem med i huvudsak östvästligt orienterade häckar. På den hittills obrukade ytan i söder finns tre nysatta idegranshäckar. I den norra delen finns fyra idegranshäckar av varierande höjd, från söder 0,3, 0,5, 0,6, 0,6 och 0,6 m höga. Längst i öster finns dessutom en 0,4 m hög spirea som löper i nordsydlig riktning.

Minneslunden innehåller en 0,5 m hög ligusterhäck längst i söder. Inne i lunden står två fruktträd och tre unga rönnar tillsammans med en pinjetall, en tujabuske, en idegransbuske och en hagtornsbuske.

Gångsystem

Gångarna löper från grinden och öppningen i östra muren och runt hela gravkvarteret. Lämnande minneslunden utanför. Dessutom delas kvarteret av en östvästlig gång.

Gravårdstyper

Gravvårdarna täcker tiden 1970-2003. I stort sett samtliga är jämnstora låga breda moderna vårdar. Undantagen är 1 järnkors och ett kors av brons.

Titlar förekommer på mycket få vårdar. Köpmannen förekommer 2 gånger (på samma vård) medan skomakaremästaren och lantbrukaren förekommer 1 gång vardera.

Minneslund

I norra delen av kvarteret.

Byggnader

Gravkapellet står invid grinden in till kvarteret i sydöst.

Övrigt

Till följd av lutningen finns en stensatt kant och en trappa med 3 trappsteg mellan den sjunde och åttonde gravraden.

Kulturhistorisk bedömning

Nytt kvarter anlagt 1970. Karaktär av raka östvästliga rygghäckar och trädkrans/häck. Minneslund i norr.

Källor:

- Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760.
Faksimilutgåva 1993.
- Brate E. Östergötlands runinskrifter. Stockholm 1911.
- Hjälmdahl Robert. Törnevalla socken. Ur Sveriges bebyggelse, Östergötland.1950.
- Hörfors Olle. Runstenar och gravfält vid Törnevalla kyrka. Fornminneskylt vid Törnevalla kyrka uppsatt 1999.
- Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.
- Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad&Land. Movium/inst för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet nr 103/1992.
- Nisbeth Åke. Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige.1985.
- Nisbeth Åke. Törnevalla kyrka. Linköpings stifts kyrkor. 1962
- Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. Andra delen. Stockholm 1918.
- Tham W. Beskrifning öfver Linköpings län. Förra delen Stockholm 1854. Andra delen Stockholm 1855.
- Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.
- Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919. Theorell A, Wästberg P, Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919.
- Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817. Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.
- Östergötlands läns museums topografiska arkiv.

Muntliga uppgifter –

www.lantmateriet.se.

www.kuluravostergotland.se

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR AV KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. Att gravnumren ofta börjar med "0" beror på att datorn ska kunna sortera materialet i rätt ordning. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen "onumr. S om 042". Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer: "ÖLM 1, ÖLM 2 o s v".

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen "granit" används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

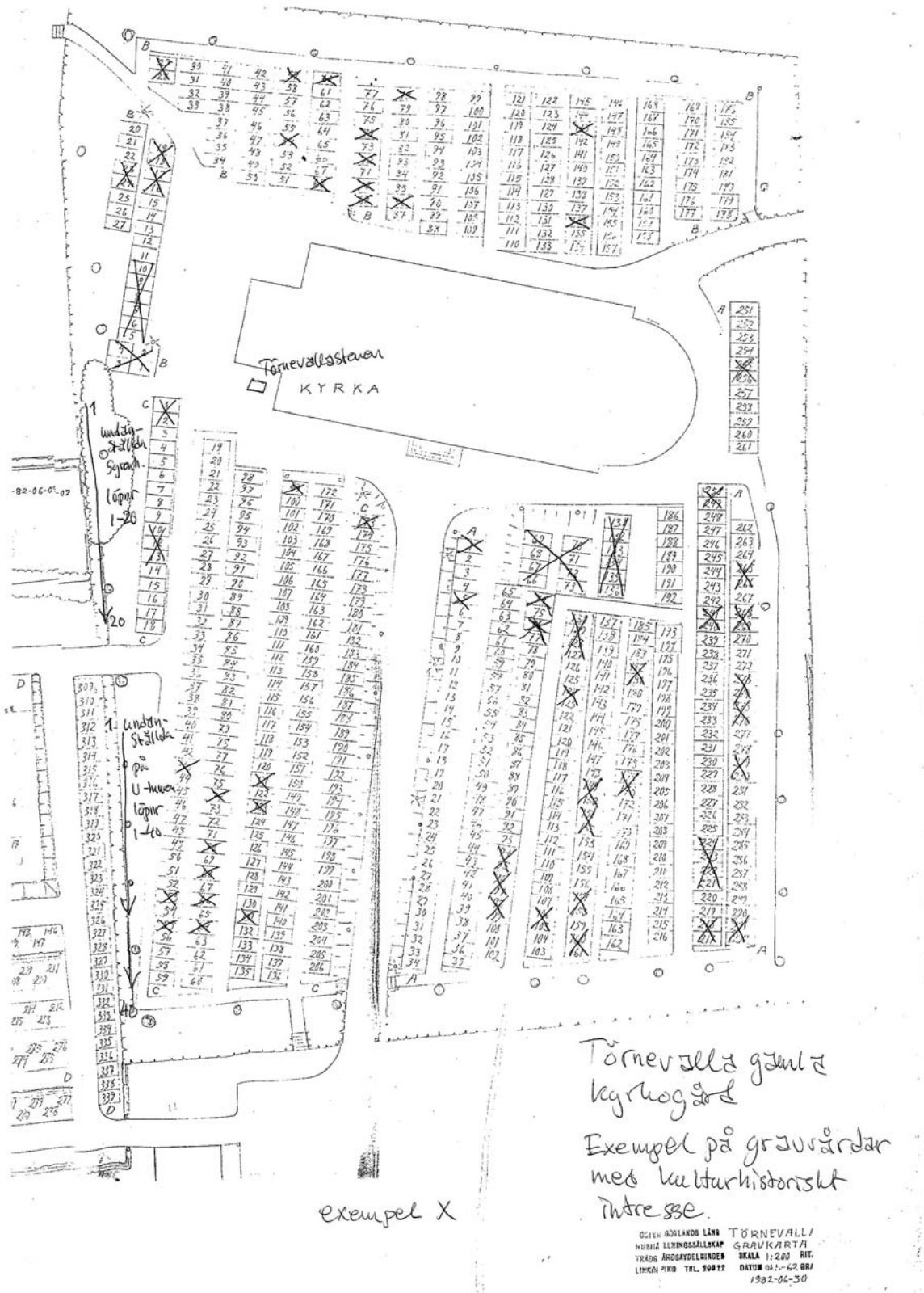
Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

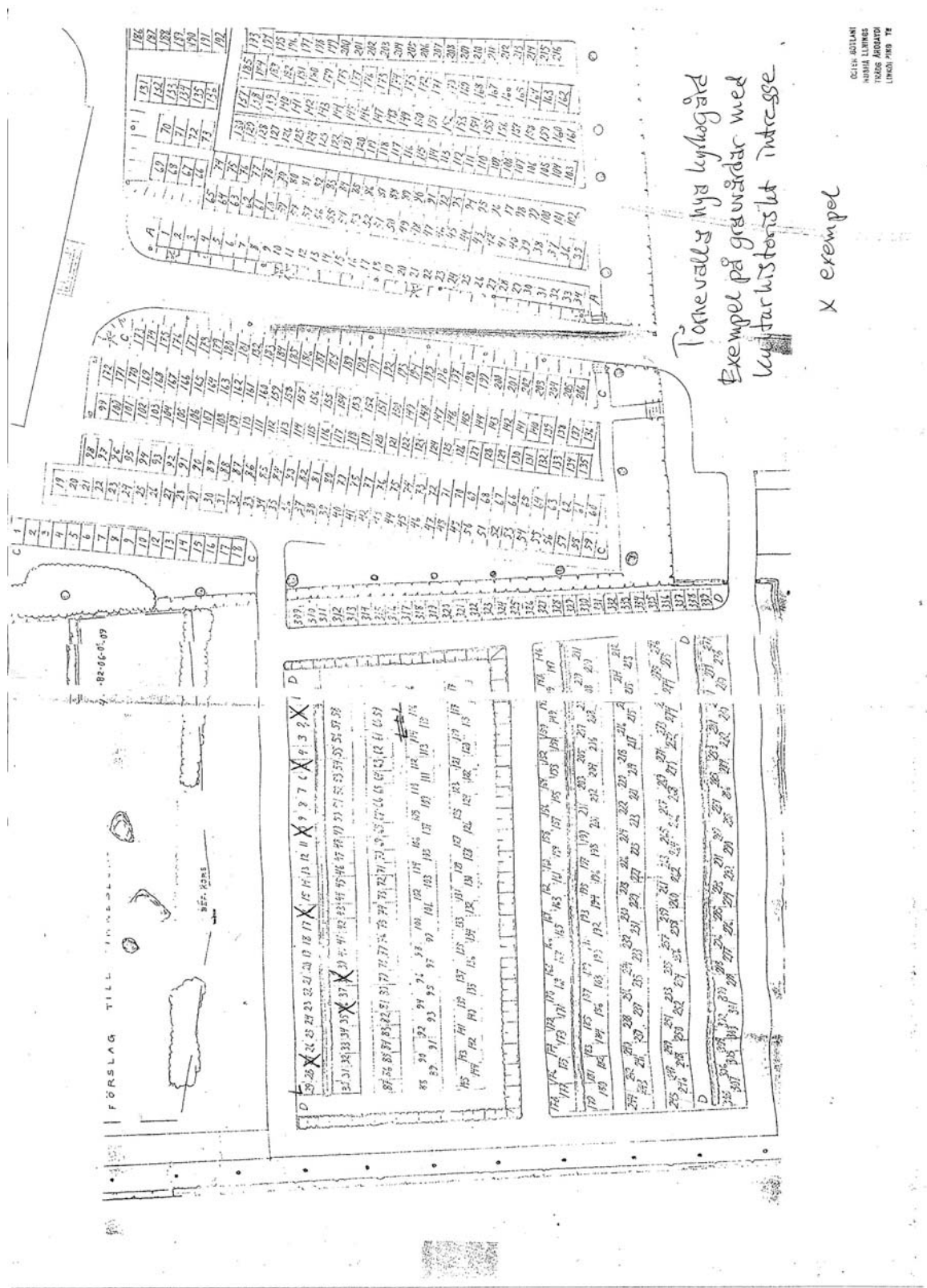
Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, häll, sköld, ålderdomlig sten m m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse
Törnevalla gamla kyrkogård.

Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse
Törnevalla nya kyrkogård